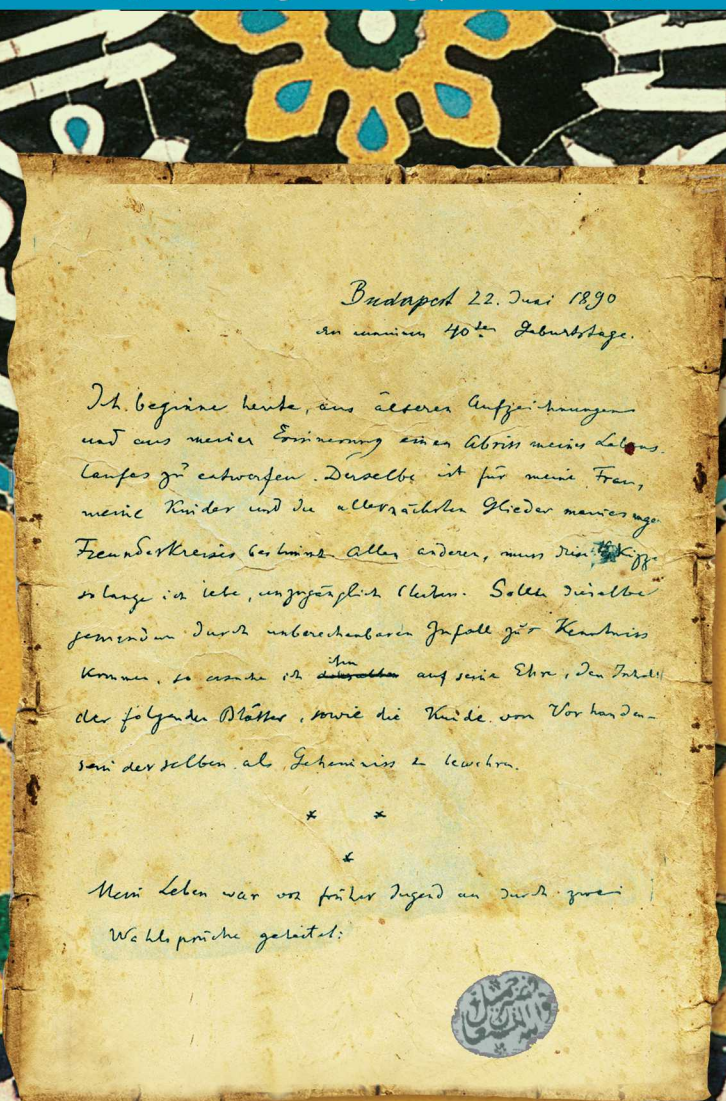

تفسیر امامیه

در پژوهش‌های غربی

مئیر-بر، اشتر، اندرو ریپین، تاد لوسن، رابرت گلیوو ...

به کوشش و ویرایش

محمد علی طباطبائی

سر شناسه : طباطبایی، سید محمدعلی، ۱۳۶۳، گرد آورنده
عنوان و نام پدید آور : تفسیر امامیه در پژوهش‌های غربی ترجمه مقالاتی از مئیریر.../
به کوشش و ویرایش محمدعلی طباطبایی؛ مترجمان سعید آخوندی یزدی... (و دیگران)؛ (برای) پژوهشکده تفسیر
اهل بیت (ع)، گروه قرآن‌شناسی
و دانش‌های پیرامونی، (پژوهشگاه قرآن و حدیث).
مشخصات نشر : قم : موسسه علمی - فرهنگی دارالحدیث، سازمان چاپ و نشر، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری : ۴۱۶ص.

ISBN: 978 - 964 - 493 - 874 - 0

وضعیت فهرست نویسی : فیبا
یادداشت : مترجمان سعید آخوندی یزدی، محمد الله دادی، محمدرضا امین، مهدی حبیب‌اللهی، علی حسین‌نیا، محمد
حقانی فضل...
یادداشت : کتابنامه به صورت زیر نویس .
یادداشت : نمایه .
موضوع : تفاسیر شیعه -- نقد و تفسیر -- مقاله‌ها و خطابه‌ها
شناسه افزوده : آخوندی یزدی، سعید، مترجم
شناسه افزوده : پژوهشگاه قرآن و حدیث، پژوهشکده تفسیر اهل‌بیت (ع) گروه قرآن‌شناسی و دانش‌های پیرامونی
رده بندی کنگره: ۱۳۹۵ ت۷ ط۲ / ۹۲ BP
رده بندی دیویی : ۲۹۷/۱۹
شماره کتاب‌شناسی ملی : ۴۲۲۰۶۶۸

تفسیر امامیه

در پژوهش‌های غربی

مقالاتی از:

میربر-اشرف، اندرو پین، تادلوسن، رابرت گلیوو...

به کوشش و ویرایش

محمد علی طباطبائی

پژوهشگاه قرآن حدیث

تفسیر امامیه در پژوهش های غربی

به کوشش و ویرایش : محمّدعلی طباطبایی

تحقیق : پژوهشکده تفسیر اهل بیت علیهم السلام / گروه قرآن شناسی و دانش های پیرامونی

مترجمان : سعید آخوندی یزدی، محمّد اللّه دادی، محمّد رضا امین،

مهدی حبیب اللّهی، علی حسن نیا، محمّد حقانی فضل، حامد شریعتی نیاسر،

محمّدعلی طباطبایی، مریم ولایتی کباییان

ناظر علمی : علی راد (استاد یار دانشگاه تهران، پردیس فارابی)

ناشر : سازمان چاپ و نشر دارالحدیث

چاپ: اول / ۱۳۹۵

چاپخانه: دارالحدیث

شمارگان: ۵۰۰

قیمت: ۱۸۰۰۰ تومان

سازمان چاپ و نشر

دفتر مرکزی: قم، میدان شهدا، خیابان معلم، پلاک ۱۲۵ تلفن: ۳۷۷۴۰۵۲۳ - ۰۲۵ / فاکس: ۳۷۷۴۰۵۷۱ - ۰۲۵ /
ص. پ ۴۴۶۸ / ۳۷۱۸۵

نمایشگاه دائمی علوم حدیث (قم، خیابان معلم) تلفن: ۳۷۷۴۰۵۴۵ - ۰۲۵ / فروشگاه شماره «۲» (قم، خیابان معلم،
مجتمع ناشران، طبقه همکف پلاک ۲۹) تلفن: ۳۷۸۴۲۳۰۹ - ۰۲۵ / ۳۷۸۴۲۳۱۰ - ۰۲۵

فروشگاه شماره «۳» (شهر ری، حرم حضرت عبدالعظیم حسنی ۷ درب شرقی ۷) تلفن: ۵۵۹۵۲۸۶۲ - ۰۲۱

فروشگاه شماره «۴» (شهر ری، حرم حضرت عبدالعظیم حسنی ۷ درب جنوبی) تلفن: ۵۱۲۲۴۴۹۳ - ۰۲۱

فروشگاه شماره «۵» (شهر ری، حرم حضرت عبدالعظیم حسنی ۷ بازار قدیم) تلفن: ۵۵۹۳۰۹۹۹ - ۰۲۱

پلاک ۱۹/۱

<http://darolhadith.ir>

darolhadith.20@gmail.com

ISBN: 978 - 964 - 493 - 874 - 0

۱۴۰۱۴۳۵ ۰۰۱۰۱۰

* کلبه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است.

فهرست مطالب

علائم اختصاری.....	۷
پیش‌گفتار.....	۹
مقدمه سروراستار.....	۱۱
معرفی نویسندگان.....	۱۹

بخش اول: کلیات

۱. درآمدی بر تفسیر شیعی.....	۲۵
مثیر بر- اشتر؛ ترجمه محمدعلی طباطبایی	
۲. چگونه می‌توان تفسیر شیعی (پیشامدرن) را تعریف کرد؟.....	۴۷
اندرو ریپین؛ ترجمه محمدعلی طباطبایی	
۳. سنت تفسیری شیعه.....	۷۵
مثیر بر- اشتر؛ ترجمه مهدی حبیب‌اللهی	
۴. هرمنوتیک سنت تفسیری پیشامدرن اسلامی و شیعی.....	۸۵
تاد لاوسن؛ ترجمه محمد حقانی فضل	
۵. حق تفسیر قرآن.....	۹۹
مثیر بر- اشتر؛ ترجمه حامد شریعتی نیاسر	

بخش دوم: پژوهش های موردی

۶. هرمنوتیک اولیه شیعی و تعیین تاریخ کتاب سلیم بن قیس ۱۲۱
 رابرت گلیو؛ ترجمه محمد حقانی فضل
۷. [اسناد، تشابه و تفسیر جعفر صادق]ع ۱۵۵
 گرهارد بوورینگ؛ ترجمه حامد شریعتی نیاسر
۸. تفسیر منسوب به امام حسن عسکری]ع ۱۷۱
 منیر بر- اشتر؛ ترجمه محمد الله دادی
۹. روش های تفسیری در تفاسیر متقدم امامیه ۲۰۱
 منیر بر- اشتر؛ ترجمه علی حسن نیا
۱۰. دو روایت دگراندیشانه در تفاسیر متقدم امامی ۲۳۱
 منیر بر- اشتر؛ ترجمه مجید منتظر مهدی
۱۱. هرمنوتیک متقدم شیعی: برخی فنون تفسیری منسوب به امامان شیعه ۲۵۷
 رابرت گلیو؛ ترجمه مریم ولایتی کبابیان
۱۲. زبان و علم در مجمع البیان ۲۹۵
 بروس فاج؛ ترجمه سعید آخوندی یزدی
۱۳. سنت تفسیر در میان اخباری ها و تشیع رازوار پساصفوی ۳۴۱
 تاد لاوسن؛ ترجمه مهدی حبیب اللهی
۱۴. سنت تفسیری شیعه و تفسیر آیه ۲۴ سوره نساء ۳۴۷
 رابرت گلیو؛ ترجمه محمدرضا امین
- منابع پیش تر ترجمه شده ۳۸۷
- اصطلاح نامه ۳۹۱
- نمایه فارسی ۳۹۷
- نمایه انگلیسی ۴۱۴

علائم اختصاری

ب.ت:	برای ترجمه ن.ک:	ش.	شماره (حدیث/سطر)
پ.	پاورقی	قس:	مقایسه کنید با
تص.	تصحیح	ن.ب.	نسخه بدل
ح.	حدود	و.	ولادت
خ.	دوره خلافت	ی.	یعنی
د.	درگذشته به سال	(م.)	توضیحات مترجم
ز.	زنده در	(و.)	توضیحات سرویراستار
س.	سطر/ستون		

EF: *The Encyclopedia of Islam*, New Edition, Leiden, 1954-2002.

EIr: *Encyclopaedia Iranica*, London, 1982.

GAL: Brockelmann, Carl. *Geschichte der arabischen Litteratur*, Brill, 1943.

GAS: Sezgin, Fuat. *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, Brill, 1996.

GdesQ: Nöldeke-Schwally, *Geschichte des Qurāns*, Leipzig, 1909.

Rich: I. Goldziher, *Die Richtungen der islamischen Koranauslegung*, Leiden 1920.

پیش‌گفتار

موج سوم شیعه‌پژوهی در غرب، با کنار نهادن رویکردهای جدلی و فرقه‌نگرانه، نگاهی نوبه‌تشیع‌درانداخته و تلاش‌های علمی شیعه را از دیرباز تا کنون می‌کاود. در این رویکرد تازه، تشیع به مثابه یک فرهنگ مولّد و زایا مورد بررسی قرار می‌گیرد و آثار بر جای مانده از دانشمندان شیعی با دقت هر چه تمام‌تر در بستر تاریخی‌شان کاویده می‌شوند. نبودن این جریان علمی در غرب، و نیز گستردگی نسبی و در حال رشد بودن آن، ما را بر سر یک پیچ حساس تاریخی قرار داده است. شناسایی، برگردان، نقد منطقی و بررسی همه‌سویه این تلاش‌ها می‌تواند مانع از عقب‌افتادگی جدی در این عرصه گردد و زمینه‌تعامل درست عالمان شیعی و دانشمندان غربی را فراهم آورد. سامان‌دهی کلان این تعامل، می‌تواند دستاوردهای باشکوهی را برای هر دو سوی این رابطه به ارمغان آورد. ما می‌توانیم از شیوه‌های ابداعی و متفاوت غربیان در مطالعات اسلامی، و به‌ویژه نوآوری‌های آنان در متن‌پژوهی و کتابشناسی، بهره‌بریم و نیز از کاستی‌های پژوهش‌های خود آگاه شویم. در مقابل، می‌توانیم آنان را نیز از پاسخ‌های احتمالی به پرسش‌ها و نقدهایشان مطلع سازیم تا هرچه بیشتر با منابع اصیل شیعی و مفاهیم نهفته و گاه پیچیده آنها آشنایی یابند؛ مفاهیمی که گاه دریافت درست و کامل گوهر و مغز آنها، نیازمند آگاهی از فرهنگ کهن شیعی و گفت‌وگوی مستقیم با عالمان است.

کتاب پیش‌رو، یکی از نخستین گام‌ها در این راه نوگشوده است: برگردانی از تلاش‌های علمی غربیان در شناخت تفسیر امامیه. راهی ناپیموده که جز با توسل به ایمان، پشتکار و

پایداری نسل جوان و تلاشگر حوزه و دانشگاه، نمی‌توان بر مشکلات و موانع آن فائق آمد و به سرمنزل مقصود رسید. خوانندگان کتاب تصدیق خواهند کرد که هر بخش از کتاب، چه تلاش های سترگ و درازدامنی را در پس زمینه خود شاهد بوده است. تلاش هایی که اندیشه نخستین آن را دوست فرزانه و معاون دلسوز پژوهشکده تفسیر اهل بیت (ع)، جناب حجة الاسلام دکتر علی راد ارائه دادند. سپس با طراحی فرآیند کار و شناسایی مترجمان، از همکاری صمیمانه و همه جانبه پژوهشگر گروه قرآن شناسی و دانش های پیرامونی آقای محمدعلی طباطبایی بهره مند گشتند. ایشان پس از شناسایی بهترین نگاشته های غربی در زمینه تفسیر امامیه و واگذاری برگردان آنها به مترجمان، همه مقاله های ترجمه شده را یک به یک و سطر به سطر به دیده دقت نگریست و در تعامل نزدیک با مترجمان، متن نهایی ترجمه ها را بازبینی و سپس به ظرافت ویرایش کرد و در موارد نیاز اطلاعاتی جانبی بدانها افزود.

ناگفته پیداست که تمام مطالب این کتاب، تنها نماینده دیدگاه های نویسندگان مقالات هستند و ترجمه و نشر آنها در اینجا تنها برای آن است که محققان کشورمان هرچه سریع تر و آسان تر با جدیدترین دیدگاه های طرح شده در این زمینه آشنا شوند و خود را برای ارائه پاسخ های مقتضی، چه در فضای داخلی و چه در فضای بین المللی، آماده سازند. باین حال در مواردی که ضروری می نمود، توضیحات کوتاهی در قالب پی نوشت آمده است.

افزون بر این، جناب آقای راد، طراح و ایده پرداز این کتاب، تمام مقالات را به تفصیل نقد کرده و این جانب نیز حاشیه های خردی بر برخی مطالب نویسندگان محترم افزوده ام که در وقتی و جایی مناسب عرضه خواهد شد. بر خود لازم می بینم از دو عزیز فوق الذکر، جناب آقای مرادی معاون کنونی پژوهشکده تفسیر، همه مترجمان بزرگوار و نیز دست اندرکاران نشر این اثر تشکر و قدردانی کنم. امید که این دفتر همچنان گشوده بماند و این درخت خجسته همواره ثمر دهد.

مسئول پژوهشکده تفسیر اهل بیت (ع)

عبدالهادی مسعودی

مقدمه سر ویراستار

به رغم آنکه مطالعات شیعی در غرب سابقه‌ای نه‌چندان کمتر از مطالعات اسلامی دارد، وقوع انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷/۱۹۷۹ نقطه عطفی در رشد ناگهانی این پژوهش‌ها از لحاظ کمی و کیفی بود.^۱ از آن زمان تا کنون مقالات و کتاب‌های بسیاری مستقلاً درباره شیعه و جنبه‌های مختلف آن – اعم از تاریخ، فرهنگ، اعتقادات و... – در غرب منتشر شده^۲ و گذشته از اختصاص میزهای تخصصی به این موضوع در همایش‌های بین‌المللی با موضوعات تاریخی و دینی، همایش‌هایی هم به طور خاص درباره جنبه‌های مختلف تشیع برگزار شده است. رشد روزافزون علایق پژوهشی به این موضوع سبب تولد نشریاتی اختصاصی در این حوزه به زبان انگلیسی شده و از این‌رو بحث‌های علمی در این زمینه روزبه‌روز داغ‌تر می‌شود. ناگفته پیداست که در مطالعات شیعی فرقه‌های مختلف منسوب به

---

۱. تأثیر انقلاب اسلامی ایران در جلب توجه غربیان به موضوع تشیع بارها توسط محققان غربی نیز مورد اذعان قرار گرفته است. از جمله ن. ک:

Etan Kohlberg, *Belief and Law in Imāmī Shī'ism* (Variorum, 1991), p. 33; Dewin Stewart, *Islamic Legal Orthodoxy: Twelver Shiite Responses to the Sunni Legal System* (University of Utah Press, 1998), p. 11; Andrew J. Newman, *Twelver Shiism: Unity and Diversity in the Life of Islam, 632 to 1722* (Edinburgh University Press, 2013), pp. 4-6.

۲. برای دیدن فهرستی از این آثار ن. ک: رامین خانگی، منبع‌شناسی شیعه به زبانهای اروپایی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۶.

این مذهب مورد بررسی قرار می‌گیرند که البته یکی از آنها هم امامیه است. هرچند به نظر می‌رسد امامیه جزء آخرین فرقه‌های شیعی بوده که غربیان بدان پرداخته‌اند، امروزه عطف توجه به آن اگر بیشتر از سایر فرقه‌های شیعی نباشد، کمتر هم نیست.

در این میان، یکی از جنبه‌های مهم تشیع، و از جمله امامیه، که بیش از یک قرن است توجه محققان غربی را به خود جلب کرده، رویکرد به قرآن است. این موضوع که تقریباً از اواسط قرن نوزدهم در پژوهش‌های غربی مورد توجه قرار گرفته است، به طور خاص با مسئله تحریف و قرائات گره خورده و تبدیل به یکی از چالشی‌ترین موضوعات در حوزه مطالعات شیعی شده است.^۳ اما گذشته از این، بحث بسیار مهم و جذاب دیگری که اهمیت آن در غرب بسیار دیر دریافته شد، تفسیر شیعی، و به طور خاص امامی، است. هرچند از اوایل قرن بیستم ایگناتس گلتسیهر با پرداختن به تفسیر شیعی در فصلی از کتاب مهم خود، گرایش‌های تفسیری در میان مسلمانان، باب این بحث را گشوده بود، اما تا ثلث پایانی این قرن هنوز تفسیر شیعه به مثابه موضوعی مستقل مورد مطالعه و پژوهش جدی قرار نگرفته بود.^۴ اما اکنون چند دهه‌ای است که محققانی در غرب زمینه تخصصی مطالعاتشان را تفسیر شیعی قرار داده‌اند و آن را به عنوان تنها موضوع پژوهشی، یا یکی از مهم‌ترین موضوعات پژوهشی‌شان، دنبال می‌کنند.

شش نویسنده‌ای که مقالاتی از آنان در این مجموعه انعکاس یافته است، همگی متعلق به همین دوره هستند؛ دوره‌ای که ما آن را موج سوم شیعه‌پژوهی در غرب می‌نامیم. در این دوران رویکرد جدلی و نیز نگاه فرقه‌ای به تشیع به مثابه فرقه‌ای انحرافی و بی‌اهمیت به حاشیه رانده شده و تشیع درست به اندازه‌ی تسنن مهم و در خور تحقیق شناخته شده است. از این رو آگاهی و اشراف بر این مطالب، بر خلاف نگاه‌های دوره‌های پیشین، بیش از آنکه ارزش تاریخی داشته باشد، ارزش و اهمیت علمی دارد. بختیاری شیعه‌پژوهان مسلمان این است

۳. گلچینی از مهم‌ترین نگاه‌های غربیان در این حوزه، به زودی و در ادامه همین مجموعه، در قالب یک جلد کتاب با عنوان قرآن‌شناسی امامیه در پژوهش‌های غربی منتشر خواهد شد.

۴. چگونگی رشد و تحول پژوهش‌های غربی در هر دو موضوع «رویکرد امامیه به قرآن» و «تفسیر امامیه»، از میانه قرن نوزدهم تا پایان قرن بیستم، را در مقاله‌ای که به زودی در مجله تفسیر اهل بیت (ع) به چاپ می‌رسد، به تفصیل بررسی کرده‌ام.

که این تخصص در غرب هنوز در مراحل آغازین آن قرار دارد و شناخت دقیق آن از هم اکنون می‌تواند مانع از عقب‌افتادگی تاریخی در این بحث شود؛ عقب‌افتادگی‌ای که در بسیاری از دیگر زمینه‌های مربوط به مباحث جدید دینی و به طور خاص اسلام‌پژوهی اتفاق افتاده است. شاخص‌ترین چهره این دوره که تشیع را با تمرکز بر جنبه‌های تفسیری آن به عنوان تخصص خود برگزید، مئیر بر-اشر است. رساله دکترای وی که در سال ۱۹۹۱ با راهنمایی اتان کلبگ و در دانشگاه عبری اورشلیم به زبان عبری نگاشته و دفاع شد، متمرکز بر تفاسیر متقدم امامیه - به طور مشخص: تفسیر فرات کوفی، تفسیر قمی، تفسیر عیاشی و تفسیر نعمانی - بود. بر-اشر پس از آن نیز به پژوهش و نگارش درباره تفسیر شیعی ادامه داد و آثار بسیاری در این زمینه منتشر ساخت که از آن میان شش مقاله در معرفی تفسیر شیعی و برخی جنبه‌های خاص آن برای ترجمه در این کتاب برگزیده شده‌اند.

پس از بر-اشر، محققان دیگری نیز در غرب به موضوع تفسیر امامی توجه نشان داده‌اند که از مهم‌ترین آنان رابرت گلیو و تاد لاسن هستند که از اولی سه مقاله و از دومی دو مقاله در این مجموعه بازتاب یافته است. گلیو که از محققان پرکار در زمینه موضوعات مختلف مربوط به تشیع است، در این سه مقاله به تاریخ‌گذاری یک حدیث هرمنوتیکی و روش‌ها و فنون تفسیری به‌کاررفته در تفاسیر امامی توجه نشان داده است. لاسن نیز هرچند بیش از تفسیر به جنبه‌هایی دیگر از تشیع، مخصوصاً فرقه‌های دگراندیش، علاقه نشان می‌دهد، دو مدخل کوتاه مربوط به دوره‌های خاصی از تفسیر امامی را در دائرةالمعارف ایرانیکا به نگارش درآورده است.

سه نویسنده دیگری که از هر کدام از آنها یک مقاله در این مجموعه ارائه شده است، هر یک از جهتی با موضوع تفسیر امامی ارتباط برقرار کرده‌اند. اندرو ریپین، که به جهت فعالیت‌های علمی فراوانش درباره تاریخ تفسیر شهرت دارد، اخیراً به تفسیر شیعی هم توجه نشان داده و مقاله‌ای در اهمیت این ژانر و ارتباط آن با تفسیر سنی نگاشته است. گرهارد بوورینگ از محققانی است که دغدغه اصلی‌اش تفاسیر صوفی و عرفانی قرآن است و از این رهگذر نگاهی به تفسیر منسوب به امام جعفر صادق (ع) انداخته است. بروس فاج نیز در کنار دغدغه‌های مختلف ادبی‌اش در باب زبان عربی، تک‌نگاشتی درباره تفسیر مجمع البیان طبرسی دارد که در اینجا مجالی برای ارائه بیش از یک فصل آن وجود نداشت.

مقالات این مجموعه

چهارده مقاله‌ای که در این کتاب ترجمه و ارائه شده‌اند منتخبی از بهترین نگاه‌ها به غریبان در موضوع تفسیر امامیه (البته با صرف نظر از نگاه‌های مسلمانان در غرب) در دو دهه گذشته هستند که البته قریب به اتفاق آنها در همین چند سال اخیر نگاه‌ها و منتشر شده‌اند. ترتیب چینش مقالات می‌توانست بر اساس تاریخ نشر مقالات باشد؛ اما از آنجاکه تقریباً هیچ یک از این مقالات ناظر به یکدیگر نیستند و ارجاعی به هم ندارند، چینش آنها بر اساس ترتیبی موضوعی مرجح به نظر رسید. بنابراین کتاب حاضر مشتمل بر دو بخش اصلی است. در بخش نخست مقالاتی گرد آمده‌اند که حاوی مباحث کلی درباره تفسیر امامیه هستند و بر یک موضوع خاص و جزئی متمرکز نیستند. مخصوصاً دو مقاله اول که یکی درآمدی بر تفسیر شیعی، نوشته بر-اشر، و دیگری بحثی درباره چگونگی تعریف تفسیر شیعی، نوشته ریپین، است و هر دو در سال ۲۰۱۴ انتشار یافته‌اند، به خوبی بازتاب‌دهنده آخرین نگاه‌ها و یافته‌های غریبان در این موضوع هستند و می‌توانند درآمد خوبی بر این کتاب نیز باشند. از سه مقاله دیگر بخش نخست، دو تا مدخل‌های کوتاه دائرةالمعارفی هستند که برای مروری سریع بر تفسیر شیعی از نگاه غریبان مفیدند. آخرین مقاله بخش نخست، بحثی از بر-اشر درباره حق تفسیر قرآن در سنت تفسیری شیعه است که آن هم در سال ۲۰۱۴ انتشار یافته است.

بخش دوم کتاب حاضر شامل ۹ مقاله است که هر یک از آنها بر یک اثر تفسیری خاص، یک دوره زمانی خاص یا تفسیر یک آیه خاص در آثار تفسیری شیعه متمرکز هستند. مقالات این بخش بر اساس ترتیب تاریخی سوژه‌ها، از نخستین قرون هجری تا دوران معاصر، چیده شده‌اند. بنابراین در ابتدا مقاله گلیو درباره تاریخ‌گذاری یک حدیث هرمنوتیکی در کتاب سلیم بن قیس، سپس مقاله بوورینگ درباره تفسیر منسوب به امام جعفر صادق (ع) و سپس مقاله بر-اشر درباره تفسیر منسوب به امام حسن عسکری (ع) آمده است. پس از آن بخشی از کتاب بر-اشر درباره تفاسیر متقدم امامیه در قرون سوم و چهارم هجری و روش‌های تفسیری‌ای که در آنها به کار گرفته شده آمده است. بعد از آن مقاله دیگری از او درباره دو حدیث نامتعارف در تفاسیر متقدم شیعی از فرانسوی به فارسی ترجمه شده است. در ادامه مقاله رابرت گلیو درباره فنون تفسیری منسوب به امامان شیعه در تفاسیر پنج قرن نخست

می‌آید. مقاله بعدی ترجمه فصل سوم از کتاب بروس فاج درباره نگاه طبرسی به مباحث زبانی و ادبی در تفسیر مجمع البیان است. از دو مقاله آخر، یکی مدخلی دائرةالمعارفی از لاوسن درباره تفسیر اخباری در دوره پساصفوی، و دیگری مقاله‌ای از گلیو درباره تفسیر آیه ۲۴ سوره نساء در تفاسیر امامی از آغاز تا عصر حاضر است.

درباره ترجمه

مقالات این مجموعه توسط ۶ نویسنده مختلف به یکی از زبان‌های انگلیسی و فرانسوی نوشته، یا از زبانی دیگر به انگلیسی ترجمه شده‌اند و سپس به قلم ۱۰ مترجم مختلف به فارسی برگردانده شده‌اند. بنابراین طبیعی است که این مقالات از لحاظ سبک نگارش یکسان نباشند: بیشتر مقالات قلمی روان و قابل فهم دارند، اما برخی هم دیرپاب و دشوارند، بدان سبب که متن اصلی دارای این ویژگی‌ها بوده است. در فرایند ویرایش این ترجمه‌ها حداکثر تلاش به کار گرفته شده است تا در عین وفاداری حداکثری به متون اصلی (و پرهیز از هرگونه دخالت در متن یا محتوای آنها از طریق افزودن عبارات اضافی یا ارائه ترجمه‌های آزاد)، ترجمه‌ای هرچه شیواتر ارائه شود. از آنجاکه این دو ویژگی در واقع در دو کفه یک ترازو قرار می‌گیرند، برای رسیدن به تعادل چاره‌ای جز آن نیست که در موارد لزوم از بار یکی کاست و به بار دیگری افزود تا خروجی نهایی به وضعیتی متعادل از لحاظ وفاداری به متن غربی و قابل فهم بودن برای خواننده فارسی برسد. باین حال از آنجاکه ماهیت این کار علمی، و نه ادبی، است ممکن است در موارد بسیاری به نظر برسد که کفه وفاداری به متون غربی سنگین‌تر است. این ناشی از بار معنایی خاصی است که بسیاری از اصطلاحات تخصصی به دوش می‌کشند و در بسیاری از مواقع نمی‌توان با شرح و بسط آنها در ترجمه مشکل را به طور فراگیر حل کرد. به همین دلیل چاره را در آن دیدیم که برای برخی اصطلاحات خاص غربی، که در سراسر کتاب کاربرد دارند، به ذکر معادل‌هایشان اکتفا کنیم و در قسمتی جداگانه تحت عنوان «اصطلاح‌نامه» توضیح کوتاهی درباره آنها بیاوریم. آشنایی با این اصطلاحات و مفاهیم به خواننده پیگیر در زمینه پژوهش‌های غربی کمک می‌کند تا سایر متون غربی در موضوع کلی مطالعات ادیان را نیز بهتر و آسان‌تر درک کند. بنابراین پیشنهاد می‌شود پیش از شروع به مطالعه کتاب خواننده سری به این اصطلاح‌نامه بزند.

گذشته از موارد فوق، هر جا ضرورت اقتضا کرده است که کلمه یا عبارتی خارج از متن اصلی به ترجمه افزوده شود، برای رعایت امانت، آن افزوده در میان دوقلاب [[به این صورت]] آمده است. دلیل استفاده از دوقلاب این است که خود نویسندگان غربی از علامت قلاب برای افزودن توضیحاتی به متون ترجمه شده از عربی به زبان غربی استفاده کرده اند. بدین وسیله توضیحات نویسنده از توضیحات مترجم و ویراستار متمایز می شود.

علاوه بر اینها، در سایر موارد نیز تلاش شده متن ترجمه ها به دقیق ترین شکل بازتاب دهنده ویژگی های متون اصلی باشند. یکی از این ویژگی ها چگونگی کاربرد اصطلاحات اسلامی در متون غربی است. طبق یک عرف رایج در متون تخصصی به زبان های غربی هرگاه واژه ای به زبانی بیگانه در متن اصلی بیاید با حروف ایتالیک درج می شود تا خواننده به آسانی دریابد که آن واژه اصطلاحی تخصصی است که برای تأکید بر دقت ویژه نویسنده برای کاربرد آن به همان شکل اصیلش به زبان اصلی آمده است. برای مثال هرچند در انگلیسی معادل های فراوانی برای واژه عربی «تفسیر» وجود دارد، در این مجموعه مقالات بارها شاهد آن هستیم که به دلیلی نویسنده از خود کلمه عربی تفسیر با آوانگاری لاتین (*tafsīr*) استفاده کرده است. از آنجا که معمولاً نویسندگان غربی در این قبیل کاربردها تعمد و مقصود خاصی دارند، در متن ترجمه هم هر جا کلمه «تفسیر» یا کلمات مشابه چنین وضعیتی داشته اند، به شکل ایتالیک متمایز شده اند. بنابراین در سراسر کتاب هر کلمه ای با این شکل ظاهر شده باشد، نشانه آن است که در متن انگلیسی کتاب هم این کلمه به همین شکل، فقط با آوانگاری لاتین، آمده است و نویسنده غربی از کاربرد معادل فرنگی آن به دلیلی خودداری کرده است. گفتنی است در متون غربی معمولاً نام کتاب ها هم به صورت ایتالیک درج می شوند؛ اما در این ترجمه نام تمام کتاب ها حالت ایرانیک دارند و بنابراین از کلمات عربی فوق الذکر متمایز هستند. بنابراین اگر در یک جمله کلمه «تفسیر» سه بار و به سه شکل مختلف به این صورت به کار رفته باشد: «... تفسیر... تفسیر... تفسیر عیاشی...»، معنایش آن است که کلمه اول برگردان معادلی غربی (مثلاً *interpretation*) است، کلمه دوم در متن انگلیسی به صورت *tafsīr* ظاهر شده، و کلمه سوم نام یک کتاب است.

از دیگر ویژگی های این ترجمه حفظ شمارگان پاورقی ها به همان ترتیبی است که در متن

مقدمه سروراستار ۱۷

اصلی ظاهر شده‌اند.^۵ این مراعات شمارگان دو دلیل دارد: یکی اینکه گاهی در یک مقاله به پاورقی خاصی ارجاع داده می‌شود و حفظ شمارگان پاورقی‌ها بیشتر می‌تواند صحت ارجاع را تضمین کند. دلیل دوم اینکه به این روش خواننده علاقه‌مند و دقیق‌النظری که قصد مقابله متن ترجمه با متن اصلی را دارد، آسان‌تر می‌تواند با پیگیری شماره پاورقی‌ها مطلب مورد نظرش را در متن انگلیسی بیابد.^۶

برای کمک به یافتن مطالب در متون اصلی، تمهید دیگری نیز اندیشیده شده است. در سراسر این کتاب، به جز مقالات کوتاهی که برگرفته از سایت رسمی دائرةالمعارف ایرانیکا هستند، شماره صفحه‌ای که مطلب انگلیسی از آنجا آغاز می‌شود در حاشیه سمت چپ صفحات آمده است. بنابراین خواننده به راحتی می‌تواند بر اساس این شماره‌ها مطلب را به زبان انگلیسی در صفحه مربوط به متن اصلی بیابد. ضمناً مشخصات کتابشناختی هر مقاله در نخستین پاورقی همان مقاله آمده است و شماره‌های موجود در حاشیه صفحات مربوط به همان چاپ مورد اشاره در آن پاورقی است.

در باره ارجاعات و پاورقی‌ها، به موارد بسیاری بر می‌خوریم که نویسنده به کتاب یا مقاله‌ای غربی ارجاع می‌دهد که اکنون ترجمه یا تلخیصی از آن به فارسی موجود است. در این موارد اگر خواننده فارسی زبان از ترجمه آن آثار اطلاع داشته باشد، طبیعتاً آسان‌تر می‌تواند مباحث مربوطه را دنبال کند. از این رو در سراسر این اثر هر جا چنین موردی وجود داشته، با علامت اختصاری و در میان دو قلاب به این صورت مشخص شده است: [[ب.ت: نام نویسنده، نام منبع]]. در این الگو، نام نویسنده به همان صورتی که در آن ترجمه آمده و نام منبع به شکل اختصاری می‌آید و در موارد مهم حتی شماره صفحه مطلب مورد نظر در آن منبع فارسی هم ذکر می‌شود. مشخصات کامل این منابع فارسی را می‌توان بر اساس همان مشخصات اختصاری در ضمیمه پایان کتاب یافت.

---

۵. تنها استثنا مقاله نهم است که پاورقی‌های آن به جای ۴۳ از یک شروع شده‌اند.

۶. بنابراین هر جا ارائه توضیحی اضافی از جانب مترجم یا ویراستار ضرورت داشته، آن توضیح با در قالب پی‌نوشت در انتهای مقاله آمده است، یا اگر وجود آن در پایین همان صفحه مرجع بوده، با استفاده از علامت ستاره در داخل کروشه آمده است تا هم ترتیب شمارگان پاورقی‌های نویسنده حفظ شود، و هم مشخص باشد که این پاورقی افزوده مترجم (م.) یا سروراستار (و.) است.

درباره نمایه های کتاب این نکته گفتنی است که نمایه فارسی علاوه بر موضوعات مهم و کلیدی، شامل آیات قرآن، نام های اشخاص، کتاب ها، ادیان و مذاهب و فرق، و سایر اعلام مهم جغرافیایی و تاریخی نیز هست. اما نمایه انگلیسی طبیعتاً تنها شامل نام نویسندگان غربی (به علاوه تاریخ تولد یا مرگ اشخاص مهم) است، اعم از آنکه در متن کتاب نام آن شخص با حروف لاتین آمده باشد (مثلاً در پاورقی ها) یا در متن فارسی آوانگاری شده باشد. در مواردی که خواننده نمی تواند بر اساس آوانگاری فارسی مذکور در متن ترجمه نامی غربی را در نمایه انگلیسی بیابد، می تواند با مراجعه به نمایه فارسی از شکل اصلی آن نام آگاه شود.

سپاسگزاری

در پایان لازم است از مسئولان محترم پژوهشگاه قرآن و حدیث، به ویژه ریاست محترم پژوهشکده تفسیر اهل بیت (ع) دکتر عبدالهادی مسعودی و معاون محترم این پژوهشکده آقای محمد مرادی، صمیمانه سپاسگزاری کنم که انجام این کار بدون حمایت آنها امکان پذیر نبود. ایده اولیه این طرح از دکتر علی راد، مدیر وقت گروه قرآن شناسی و دانش های پیرامونی، بود که بدین وسیله از ایشان قدردانی می شود. همچنین از همکاری همه مترجمان زبده ای که در ترجمه این مقالات به دعوت ما پاسخ مثبت دادند و نیز از دکتر سید علی آقایی و دکتر مرتضی کریمی نیا که با سخاوت و بزرگواری تجارب ارزشمندشان را در اختیار سرویراستار این مجموعه قرار دادند، به طور ویژه سپاسگزاری می کنم. لازم است از دکتر محمد شمس نیز بابت کمک های بسیار ارزشمندش در تهیه برخی منابع نایاب غربی صمیمانه تشکر کنم. همچنین از آقای سید علی موسوی کیا و خانم مینا هاتقی به خاطر کمک هایشان در مراحل آماده سازی و نشر کتاب قدردانی می کنم.

در پایان باید این نکته را یادآوری کنم که چون همه ترجمه ها فرایندی طولانی از مقابله، تصحیح، هماهنگ سازی و ویرایش را از سر گذرانده اند، با وجود اینکه در پایان به تأیید مترجمان نیز رسیده اند، همه مسئولیت های علمی این اثر تنها متوجه سرویراستار مجموعه است.

م.ع. طباطبایی (مهر داد)